

dige werkzaam was. Gratama behoorde tot de groep van vele honderdtallen buitenlandse gespecialiseerde hulpkrachten die de Japanners met de lichtelijk decoratieve term 'yatoi' (levende machine) betitelden. Tot omstreeks 1870 namen Nederlanders — artsen, chemici, ingenieurs maar ook anderen — binnen deze groep nog een tamelijk belangrijke plaats in maar daarna nam hun aantal snel af. Na 1880 zouden de Japanners trouwens in hun dorst naar Westerse kennis en wetenschap in toenemende mate van andere kanalen van kennis-overdracht gebruik maken. Het neemt niet weg dat de inbreng van de 'yatoi' bij de modernisering van Japan van grote betekenis is geweest. Daarover is thans wel een en ander bekend al is met name het desbetreffende ontwikkelingswerk van Nederlanders in de internationale literatuur sterk onderbelicht gebleven. Rechtstreekse persoonlijke getuigenissen en verklaringen van 'yatoi' zijn trouwens nauwelijks voorhanden.

Het is deze omstandigheid die de thans gepubliceerde brieven van Gratama tot een zaak van groot historisch gewicht zou hebben kunnen maken. Zou hebben kunnen maken ..., ware het niet dat de goede man allerminst gerekend kan worden tot de begenadigde briefschrijvers en daarbij bovendien de neiging vertoonde zich met grote hardnekkigheid te verliezen in allerlei beuzelarijen. Neem bijvoorbeeld wat hij te zeggen heeft over de revolutionaire val van het Tokugawa-shogunaat en de Meiji-restauratie van 1867/1868: wie er zijn brieven uit deze cruciale periode op naslaat zou kunnen menen dat er niets en niemendal aan de hand was. Ook over zijn eigen doen en laten komt men al met al toch maar betrekkelijk weinig aan de weet. Slechts uit te hooi en te gras verspreide opmerkingen en bij zorgvuldig tussen de regels doorlezen krijgt men een goede indruk van de moeilijke omstandigheden waaronder Gratama in deze spannende en angstige tijden zijn werk als geneesheer en vooral als chemicus moest verrichten. Na een verblijf in achtereenvolgens Nagasaki en Tokio kon hij pas in 1869 te Osaka als stichter en chef van een nieuw laboratorium echt aan het werk. Het kwam er op neer dat hij slechts ongeveer de helft van zijn verblijf in Japan op zinvolle wijze besteedde. Bij zijn terugkeer naar Nederland verliep zijn carrière aanvankelijk nog voorspoedig. Hij bracht het nog tot chef van het militair hospitaal in Den Haag. Als zodanig werd hij naar aanleiding van een gemaakte procedurefout evenwel in 1886 met vervroegd pensioen gestuurd. Hij overleed in 1888. Aan de publikatie van Gratama's brieven gaan inleidingen van de drie uitgevers vooraf, waarin achtereenvolgens Gratama's biografie (R. Eggink), de binnenlandse situatie in Japan omstreeks de jaren zestig van de negentiende eeuw (L. Blussé) en het door Gratama in Japan verzorgde chemisch en natuurkundig onderwijs (H. Beukers) uit de doeken wordt gedaan. Vooral het laatstgenoemde opstel is van betekenis voor wie kennis wil nemen van de inhoud van het werk van de Nederlandse 'yatoi' Gratama.

P. W. Klein

Vijf publikaties over Suriname:

P. W. Jansen, *Suriname, 'Land in oorlog'. Een verkennend onderzoek naar het veiligheidsbeleid van Suriname tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Doctoraalscriptie studierichting geschiedenis 1986 Rijksuniversiteit Utrecht; Utrecht: P. W. Jansen, Van Lieflandlaan 120, 3571 AH Utrecht, giro 38 28 82 4, 1986, 203 blz., f42,-); H. E. Lamur, *The Production of Sugar and the Reproduction of Slaves at Vossenburg (Suriname, 1705-1863)* (Caribbean Culture Studies 1; s.l., s.a., 164 blz., ISBN 90 70313 197); J. M. van der Linde, *Jan Willem*

Kais, 1700-1781, leraar der hervormden en advocaat van indiaan en neger (Kampen: Kok, 1987, 202 blz., f47,50, ISBN 90 242 3321 6); G. W. van der Meiden, *Betwist bestuur. Een eeuw strijd om de macht in Suriname, 1651-1753* (Dissertatie Leiden 1986; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1986, 163 blz., f39,85, ISBN 90 6707 133 1); S. Verschuren, *Suriname, geschiedenis in hoofdlijnen* (Hes mondiaal; Utrecht: Hes, 1987, 136 blz., f16,50, ISBN 90 6194 296 9).

In één jaar verschijnen er thans meer historische publikaties over Suriname dan vroeger in tien jaar. Hoe komt dat? In de eerste plaats gaat het hierbij om de gevolgen van een proces van emancipatie binnen de beoefening van de buiten-Europese geschiedenis. Vroeger was 'De West' een ondergeschoven kind van de Nederlandse koloniale geschiedenis; 'De Oost' stond altijd voorop. Thans wordt het Nederlandse aandeel in de Europese expansie in het Atlantische gebied gelijkwaardiger behandeld met dat in Azië. Deze snelle groei werd veroorzaakt door nieuwe methoden en thema's in de geschiedschrijving over Afrika en de Nieuwe Wereld, zoals het gebruik van orale geschiedbronnen, de cliometrische studies over de slavenhandel en slavernij, de nieuwe methoden in de historische demografie en de uitdagende theses over ontwikkeling en onderontwikkeling. Dit heeft er zelfs voor gezorgd, dat de geschiedschrijving over Azië geconfronteerd werd met de nadelige gevolgen van de wet van de remmende voorsprong. En naast deze academische stimulans kan er nog een prikkel voor de geschiedbeoefening van de Nederlandse Cariben worden genoemd: de vele Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders die om hun eigen plaats in de 'pelgrimstocht der mensheid' vragen.

Voor deze laatste groep lijkt het boek van Stan Verschuren geschreven. In ruim honderd bladzijden komt de Surinaamse geschiedenis van de vroegste tijden tot vandaag aan bod. Natuurlijk dient men zich bij het lezen van dit overzicht goed bewust te zijn van het feit, dat er spaanders vallen, waar gehakt wordt en dat bij de beoordeling van dit werk andere criteria gelden dan bij het recenseren van een wetenschappelijke monografie.

Toch pleit er niets tegen om ook een korte samenvatting van de Surinaamse geschiedenis te baseren op de meest recente onderzoeksresultaten. Helaas is daar geen sprake van. Allereerst is de indeling van het boek zeer traditioneel; de ene gouverneur volgt de andere op en de kolonisten blijven maar klagen. In welke kolonie gebeurde dat overigens niet? Ernstiger lijken mij de feitelijke onjuistheden, eveneens afkomstig uit verouderde literatuur. Zo beweert de auteur, dat Suriname de belangrijkste suikerproducent van het gehele Caribische gebied was (21). Niets is minder waar: Suriname was nooit in staat meer dan de helft van de in Nederland geïmporteerde suiker te produceren. Voorts houdt de auteur vast aan de visie, dat de Surinaamse sla venbevolking door de slechte behandeling in aantal afnam en dat de slavernij in economisch opzicht 'duur' was. De lezer kan dan niet verklaren, waarom ook het blanke deel van de Surinaamse bevolking in demografisch opzicht verminderde en waarom juist na de afschaffing van de slavernij de planters zo klaagden over dure arbeid.

Voor de moderne tijd komt de auteur eveneens tot een aantal discutabele uitspraken. Zo typeert hij de exploitatie van de Surinaamse goud- en bauxietvoorraden als Westerse uitbuiting, maar hij geeft niet aan welke alternatieven er waren. Bij de beschrijving van het proces van dekolonisatie laat Verschuren zijn anti-Westerse denkbeelden plotseling varen: aan onafhankelijkheid was Suriname in 1975 nog niet toe. Wanneer dan wel? Raadselachtig is de constatering, dat de Surinaamse militairen hun anti-democratische ideeën over een speciale 'ontwikkelingsrol' van het leger hadden opgestoken in Nederland. Van wie? Toch niet

van hun Nederlandse collega's, zo mag men hopen. Kortom, dit beknopte overzicht van de Surinaamse geschiedenis kan anders en beter.

Het meest 'vernieuwende' boek van de hier besproken publikaties, *Betwist bestuur*, is tegelijk het meest 'ouderwetse'. Het boek lijkt op het eerste gezicht de geschiedenis van Suriname weer te willen reduceren tot een gouverneurskroniek. Bij nader inzien blijkt deze kroniek echter geen herhaling van vroegere overzichten. Het boek is gebaseerd op veel nieuw bronnenonderzoek. Het proefschrift van Van der Meiden maakt duidelijk, dat de blanke toplaag in de kolonie de laatste decennia te weinig historische belangstelling heeft ondervonden. Het moderne historische onderzoek heeft zich immers juist afgewend van de Europese elite in de Cariben om zich vol overgave te richten op de 'vergeten groepen', zoals de Indianen, de slaven, de marrons en de contractarbeiders. Zo werd uit het oog verloren, dat het bestuur van Suriname sinds de vorige eeuw niet meer opnieuw beschreven was. Gelukkig is dit thans tot het jaar 1753 wel gebeurd en het boek van Wolters uit 1861 (!) kan nu vaker in de kast blijven'. Van der Meiden heeft een waardevol naslagwerk geschreven en wellicht wil hij zijn onderzoek voortzetten door ook de periode tussen 1753 en de Engelse bezetting voor zijn rekening te nemen.

Wel zijn er op het huidige boek een paar aanmerkingen te maken. Zo heeft de auteur de hinderlijke neiging om — net als de vroegere historici van Suriname — voor of tegen een gouverneur partij te kiezen. Een tweede bezwaar betreft de economische analyse van het bestuur van de kolonie door de Sociëteit van Suriname. Was zo'n genootschap nu voordelig voor de WIC en de Republiek of was deze vorm van privatisering juist duur? De auteur maakt wel melding van winsten voor de aandeelhouders, maar waaraan moeten die worden gerelateerd? De blanke bewoners van Suriname namen het privé karakter van hun bestuur overigens niet erg serieus: bij moeilijkheden richtten ze zich meestal direct tot de Staten-Generaal. Tot slot een waarschuwing. Bij het lezen van Van der Meidens boek zou snel de indruk kunnen ontstaan, dat de Europeanen in de kolonie zoveel ruzie maakten, dat een burgeroorlog soms op uitbreken leek te staan. Deze indruk is onjuist. Net als elders in de Cariben beseften alle Europeanen in Suriname, dat zij tegenover de slaven één front dienden te vormen.

Het is overigens opmerkelijk, dat de auteur er steeds wonderwel in slaagt om te zwijgen over de zeer bijzondere sociale en economische structuur van Suriname. Dat is zijn goed recht; dit boek beoogt niet meer en niet minder te zijn dan een politieke studie van de Europese bovenlaag in de kolonie. In de epiloog komt Van der Meiden echter in de knel met deze zelf opgelegde beperking. Daarin passeren alle argumenten nog eens de revue, die een verklaring kunnen vormen voor de veelvuldige en uitzonderlijk diepgaande geschillen tussen de talloze facties binnen de blanke toplaag. Leek Suriname in dit opzicht niet op de Republiek, zo suggereert de auteur.

Deze vergelijking gaat echter voorbij aan het kunstmatige karakter van de Surinaamse samenleving. Anders dan de burgerlijke en adellijke politieke elite in Europa kenden de self-made planters in Suriname geen traditionele rechten en plichten. Zij wisten, dat zij tegen de slaven één front moesten vormen, maar voor al het overige waren zij planter naast God. Hun handelscontacten met de Noordamerikaanse leveranciers van voedsel en paarden als ook met hun Europese afnemers en geldschietters gingen grotendeels buiten Paramaribo om. Als planters failliet gingen, kregen ze van niemand hulp. Waarom zouden zij zich dan aan de gouverneur of aan de Sociëteit veel gelegen laten liggen? Een bestuurlijke consensus betekende waarschijnlijk eerder meer dan minder overheidsinvloed op de plantages.

Kortom, de auteur had er verstandiger aan gedaan om zijn gegevens over de 'cabalen' in Suriname te vergelijken met die in Barbados en Jamaica en niet met de regentenruzies in de Republiek. In een 'gesegmenteerde' samenleving is het — tot op de dag van vandaag — gemakkelijker ruzie te maken dan overeenstemming te bereiken.

Naast Van der Meidens boek is er nog een publikatie verschenen over de Europese elite in Suriname. Het betreft een biografie van Jan Willem Kals. Het is een breedsprakig boek, dat met zijn vele bladzijden niet verhullen kan, dat dominee Kals de ontwikkelingsgang van Suriname gedurende zijn driejarig verblijf daar niet noemenswaardig heeft beïnvloed. Uit alles blijkt, dat deze dominee op al zijn standplaatsen een lastige querulant was en het enige opzienbarende zijn 's mans geschriften met een veroordeling van de slavernij van Afrikanen en Indianen.

Onder de Europeanen in Suriname stond Kals vrijwel alleen met zijn standpunt. Het boek maakt zeer duidelijk, dat het hier om een incident ging en niet om iets structureels. De theologische opleiding van Kals sloot instemming met het principe der slavernij niet uit. Kals slaagde er niet in om in Suriname dan wel in Nederland een abolitionistische pressiegroep te vormen. Zijn geïsoleerde optreden benadrukte nog eens de grote kloof, die gaapte tussen de incidentele abolitionistische publikaties van de dominees Smytegelt, Udemans en Kals binnen de calvinistische staatskerk in Nederland en de massabeweging tegen de slavernij in Engeland². De auteur zag deze kloof tussen incident en structuur ook en probeerde deze te overbruggen door in een 'excurs' — midden in het boek — een poging te doen om 'de' houding van de Nederlandse dominees in de Nieuwe Wereld ten aanzien van Indiaanse en Afrikaanse slaven te beschrijven. Deze 'excurs' eindigt met de conclusie, dat er zo'n algemene attitude ontbrak; elke dominee trad tegenover niet-Europeanen weer anders op.

De biografie van Kals is vaardig geschreven, maar soms zeer vermoeiend. De auteur vermeldt niet alleen wat Kals echt beleefd en geschreven heeft, maar hij verliest zich soms in speculaties over wat zijn hoofdpersoon had kunnen beleven en had kunnen bedenken. Ook blijken de wonderen der wereld nog niet uit: in de meeste citaten schrijft Kals in het achttiende-eeuwse Nederlands, dat bij hem past, maar soms ook — tussen aanhalingstekens dus — in modern Nederlands (41, 47).

De publikatie van Lamur over de suikerproductie en de slavenbevolking van de plantages Vossenburg en Wamyampibo brengt ons weer terug naar de 'main stream' van de huidige Caribische geschiedenis, waarin plantagestudies een belangrijke plaats innemen. Over Surinaamse plantages zijn overigens nog maar weinig publikaties voorhanden en het boek van Lamur vormt een waardevolle aanvulling op het weinige, dat er is. Wat zijn de hoofdlijnen van deze detailstudie? In de eerste plaats constateert de auteur, dat de bedrijfseconomische exploitatie van de bestudeerde plantages tot aan het einde van de periode der slavernij winstgevend was. Tegen het midden van de negentiende eeuw nam de productie wel af, maar dat was het gevolg van de vele maatregelen, die de macht van de slavenhouders beperkten. Zo was het in Suriname gedurende de negentiende eeuw steeds moeilijker om het aantal slaven af te stemmen op de behoefte aan arbeid op de plantage. Het einde van de Atlantische slavenhandel had dat heel moeilijk gemaakt en het verbod uit 1839 op de verkoop van 'losse' slaven maakte deze aanpassing zelfs geheel onmogelijk.

Helaas — Lamur meldt dat eerlijk — vormen de economische gegevens van Vossenburg geen goede basis voor gevolgtrekkingen over de rentabiliteit van de Surinaamse plantages in het algemeen. Zo was Vossenburg niet belast met een hypotheek en de auteur weet, dat deze omstandigheid de eigenaren in de gelegenheid stelde bij lage suikerprijzen hun suiker op te

slaan en te bewaren tot betere tijden. Zij verkregen daarmee een hogere opbrengst dan beheerders van plantages, die hun produkten steeds snel moesten verkopen om zo de jaarlijkse aflossingen te kunnen betalen.

De zorgvuldige demografische analyse in het boek biedt daarentegen een betere basis voor generalisatie. Net als de slavenbevolking van Suriname als geheel nam ook de slavenbevolking van Vossenburg op natuurlijke wijze af, al werd deze vermindering gedurende de negentiende eeuw voortdurend kleiner. Ter verklaring hiervan wijst de auteur twee oorzaken aan: 1 de verlenging van de periode, waarin slavinnen hun eerste en laatste kind ter wereld brachten en 2 een verkorting van de intervallen tussen de geboorten. De auteur constateert geen daling van de mortaliteit, ook niet van de extreem grote zuigelingensterfte. De algemene conclusie moet wel zijn, dat de negentiende-eeuwse lotsverbeteringspolitiek voor de slaven maar beperkt succes had.

Tot slot een woord van kritiek over de technische kant van deze publikatie: het is jammer, dat deze zorgvuldig samengestelde studie zo slecht is vermenigvuldigd. De tekst zelf levert geen problemen op, maar wel de in facsimile opgenomen kaart en archiefstukken, die in het appendix voorkomen. Deze zijn onleesbaar. Bij de huidige stand van de techniek zit er bij uitgaven in eigen beheer meestal niets anders op dan zulke archiefteksten en kaarten op ouderwetse (en tijdrovende) manier af te schrijven en na te tekenen.

Ook de contemporaine geschiedenis van Suriname is verrijkt met een publikatie uit een huisdrukkerij. Het betreft in dit geval een doctoraalscriptie van de afdeling geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht over Suriname gedurende de tweede wereldoorlog. Het hoofdbestanddeel van deze scriptie wordt gevormd door een relaas over de interneringskampen, die gedurende de laatste oorlog in de kolonie zijn ingericht.

De auteur begint zijn relaas met een potsierlijke aanval op L. de Jong, die in zijn veeldelige studie over Nederland gedurende de tweede wereldoorlog 'de plank geheel misslaat' door bij zijn beschrijving van Suriname een van de interneringskampen aan de Jodesavanne te situeren en niet aan de Copieweg. Helaas wordt de lezer niet geïnformeerd over de dramatische gevolgen van deze grove fout.

Van opzienbarende vondsten is in deze scriptie geen sprake. Ook zonder langdurige naspeuringen, diepte-interviews en studiereizen had de schrijver kunnen bedenken, dat de behandeling van de geïnterneerden soms als 'hard, maar rechtvaardig' zou worden omschreven en dan weer als 'laks en vriendelijk'.

Deze publikatie bewijst — ongewild — dat een doctoraal scriptie meestal niet meer is dan het resultaat van een didactische oefening in het doen van archiefonderzoek. Met weemoed zal de lezer het maxime van Huizinga in herinnering roepen om bij scripties nooit verder te lezen dan pagina 40. Ondanks de vele onvolkomenheden laat dit werkstuk overigens wel uitkomen, dat een monografie over Suriname in oorlogstijd belangwekkende perspectieven kan bieden. Zo blijkt er ook buiten de geijkte periodes en thema's uit de Surinaamse geschiedenis (zoals de slavenhandel, slavernij, contractarbeiders en bauxiet) nog historisch leven mogelijk.

P. C. Emmer

1 J. Wolters, *Geschiedenis van Suriname* (Amsterdam, 1861).

2 W. S. Unger, 'Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel II: De slavenhandel der Middelburgsche Commerce Compagnie', *Economisch Historisch jaarboek*, XXVIII (1958-1960), 93 en A. van Dantzig, *Het Nederlandse aandeel in de slavenhandel* (Bussum, 1968) 30.

MIDDELEEUWEN

A. P. Monahan, *Consent, Coercion, and Limit. The Medieval Origins of Parliamentary Democracy* (Leiden: Brill, 1987, xx + 345 biz., f113,-, ISBN 90 04 08304 9).

Dat het parlementarisme van middeleeuwse origine is mag als bekend worden beschouwd. Het verhaal van zijn ontstaan, vanaf het einde van de twaalfde eeuw, en van zijn latere lotgevallen is even boeiend als belangrijk. Het kan echter benaderd worden vanuit verschillende invalshoeken, waarvan ik er hier twee releveer. De ene ziet de ontwikkeling der staatsinstellingen als de resultante van politieke conflicten, dat wil zeggen van strijd om de macht; de andere beschouwt ze als het produkt van de politieke theorie, dit is van de kritische reflexie over de verschillende staatsvormen en hun merites en démérites. Monahan interesseert zich voor de tweede benadering en hij doet dit op een nogal exclusieve manier. Dit is zijn goed recht, maar het had mijns inziens wel ergens in de titel van zijn boek mogen aangeduid worden. Het is trouwens zo dat, wanneer hij zich al eens waagt op het terrein van het geldende (gewoonte)recht en de hem vertrouwde geschriften van de politieke denkers verlaat, hij soms serieuze steken laat vallen'. De grote verdienste van Monahan is echter dat hij een grondige en goed leesbare analyse biedt van enkele grote etappes in de ontwikkeling van het politiek denken, waarbij zijn auteurs zowel kerkvaders, theologen, filosofen als juristen zijn.

In het eerste deel worden de vroege bronnen behandeld, waarbij Augustinus natuurlijk een belangrijke plaats inneemt. In het tweede deel wordt de twaalfde eeuw behandeld (Johannes van Salisbury, Bernard van Clairvaux, Hugo van St. Victor, de glossatoren van het Romeinse recht en Gratianus). Men constateert dat hier een grote sprong in de tijd wordt gemaakt en met name de 'eerste middeleeuwen' worden overgeslagen. De auteur maakt zich van mogelijke objecties nogal gemakkelijk af door te schrijven dat 'no intellectual tradition existed in the Dark Ages that devoted attention to the nature and forms of political society' (49); de feodaliteit verschijnt nogal laat en onverwacht, namelijk in het hoofdstuk over de dertiende eeuw (101). In deel drie komt de dertiende eeuw aan de beurt. Hier wordt onder meer aandacht besteed aan de ontwikkeling van 'Quod omnes tangit', aan het meerderheidsbeginsel bij verkiezingen, aan wat men de dominicaanse democratie zou kunnen noemen en tenslotte aan de klassieke auteurs zoals Thomas van Aquino en Hendrik van Gent. Het verhaal wordt afgerond met deel vier, gewijd aan de auteurs van de veertiende eeuw, Dante, Marsilius van Padua en Ockham. De verdienste van het werk van Monahan is mijns inziens dat het een overzichtelijke en klassiek geformuleerde 'status quaestionis' biedt, eerder dan nieuwe inzichten of innoverende (her)interpretaties van het bekende materiaal: op vele bladzijden verraden de voetnoten al vlug dat uitvoerig gebruik werd gemaakt van gezaghebbende moderne auteurs. Het boek zal dan ook mijns inziens vooral nuttig zijn voor de historicus van de instellingen, die vertrouwd is met het optreden van de monarchie, de opkomst van de statenvergaderingen, de politieke ambities van de steden en dergelijke meer en op vlugge en overzichtelijke wijze een inzicht wil krijgen in het speculatieve denken van de middeleeuwen, dat ergens toch het conceptuele kader bood voor de discussies en de concrete oplossingen voor de grote Staatsproblemen van de tijd. Hoe diepgaand en reëel de invloed van de kwestieuze theoretische geschriften op de dagelijkse realiteit is geweest, is een ander probleem, maar men kan zich moeilijk voorstellen dat bijvoorbeeld de dertiende-eeuwse opvattingen, die hier bijzonder diepgaand geanalyseerd worden, helemaal in het ijle zijn vervlogen zonder enige impact op het reële gebeuren in verband met de organisatie van de staat.